

אוניברסיטת בר-אילן

תהליכי חקירה וזהות דתית בקרב תלמידי ישיבות גבוהות

אורי שרעבי

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לקבלת תואר מוסמך

בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תשע"ח

רמת גן

תקציר

מחקר זה בוחן את תהליכי החקירה (אקספלורציה) והבניית זהות-האני (ego-identity) וכן את תהליכי החקירה והבניית הזהות הדתית (religious identity) בקרב בני ישיבות גבוהות. בני ישיבות גבוהות הינם נמצאים בשנות ה-20 לחייהם ומאופיינים כבעלי מחויבות דתית גבוהה ולכן מהווים קבוצה ייחודית ומעניינת הנמצאים בבגרות המתהווה (Emerging Adulthood; Arnett, 2004). הבגרות המתהווה, המגודרת כתקופת החיים שבין סוף שנות העשרה לסוף שנות העשרים, הינו שלב חיים רגיש וחשוב מאד עבור צעירים רבים במדינות מערביות מתועשות, שכן בו מתקבלות החלטות חשובות בתחומי חיים מרכזיים (למשל, זוגיות, השכלה, תעסוקה) המעצבות את תבנית חייהם של הצעירים (Arnett, 2004). לאור העובדה כי במרבית מהישיבות הגבוהות, אין פתיחות מלאה לחקירה זהות-האני וייתכן וישנם מגבלות וגבולות לתהליך החקירה הדתית (ברויאר, 2004) ישנו עניין לבחינת תהליכים אלו בקרב אוכלוסייה זו.

בספרות המחקרית ישנה התייחסות רחבה אודות הפוטנציאל למתח שבין אורח חיים דתי לבין היחשפות לאורח חיים אחר המנוגד לערכים הדתיים. פוטנציאל למתח זה התעצם והתחזק בתקופה המודרנית והפוסט מודרנית (כהן-מלייב, 2008). בני הישיבות הגבוהות המשתייכות לזרם הציוני דתי אשר חלק מייחודו האידיאולוגי בנוי על השאיפה לאינטגרציה בין מסורת ומודרניות מרכיבים קבוצה מעניינת בהקשר של תהליכי זהות-האני ותהליכי החקירה של זהות דתית. המייחד את הקבוצה הנחקרת הוא כי מצד אחד בני הישיבה עסוקים בברור והעמקה בתכנים דתיים הקשורים לבניית זהותם הדתית, ומהצד השני, בני הישיבות הגבוהות מאופיינים כבעלי מחויבות דתית גבוהה הקשורה במאפייני זהות דתית סגורים (ברויאר, 2004). פרידמן (2004) סבור כי הזרם הציוני דתי, ובכללם הישיבות הגבוהות, עובר בשנים האחרונות שינויים ומגמות במתח שבין העולם הדתי והעולם המודרני. שינויים אלו כוללים מגמות של פוסט מודרניזם בכלל, ותפיסה אינדיווידואליסטית בפרט, אשר חדרו לציונות הדתית, במיוחד בקרב הצעירים, כך שהללו מרשים לעצמם, ואף תובעים, לבחון מחדש את זהותם הדתית ולבחור בעצמם את ערכיהם ומנהגיהם הדתיים. נראה כי מגמות אלו משפיעות על תהליכי זהות-האני והזהות הדתית הקיימת בקרב בני הישיבות הגבוהות.

אריקסון (1987) תיאר את זהות האני כתחושה והכרה של האדם שמעבר למצבים שונים ולזמנים שונים הוא אותו אדם ועצמיותו אינה משתנה. אריקסון (1968) סבור כי הדת מהווה פוטנציאל שבעזרתו ניתן לפתח את הזהות האישית. בספרות המחקר נכתב רבות אודות מדדי זהות-

האני, אך נכתב מעט אודות תהליכי חיפוש הזהות הדתית (Layton, Hardy & Dollahite, 2012). כאמור המחקר הנוכחי מתמקד בבחינת תהליך חקירת זהות-האני ובמקביל את תהליכי החקירה הזהותית (אקספלורציה) דתית והשלכותיה בקרב בוגרים צעירים הלומדים בישיבות גבוהות בעלת גוון ציוני-דתי.

מנקודת המבט של תיאוריות פסיכו-חברתיות תהליך האקספלורציה מתואר כתהליך מרכזי לגיבוש תצורת הזהות של הפרט (Grotevant, 1987; Marcia, 1966, 2002). תהליך האקספלורציה מתואר בספרות המקצועית כתהליך שיכול לבוא לידי ביטוי בדרכים ובצורות שונות, לכלול טווחי חקירה שונים וכן חוויות שונות (Grotevant, 1987; Flum & Blustein, 2000; Flum & Kaplan, 2006). גרוטבנט (Grotevant, 1987) הגדיר את תהליך החקירה כהתנהגות של פתרון בעיות של הפרט על מנת להפיק מידע על עצמו או על סביבתו כדי לקבל החלטות לגבי בחירות חשובות בחיים שלו.

בהקשר לתהליכי חקירה זהותית לאוקס ועמיתיו (Luyckx et al., 2005) הבחינו בין אקספלורציה לרוחב (Exploration in Breadth) לאקספלורציה לעומק (Exploration in Depth). אקספלורציה לרוחב מתייחסת לאיסוף מידע אודות מספר אלטרנטיבות בדרך לקבלת החלטות. לעומתה, אקספלורציה לעומק מתייחסת לאיסוף מידע אודות בחירות שכבר התקבלו בכדי לאפשר את תחזוקתם והערכתם.

בהקשר לתהליכי חקירה זהותית דתית ממחקרה של כהן-מלייב (2008) עולה כי רוב הצעירים הדתיים אשר בחרו ללמוד במסגרת דתית נקטו בסגנון חקירה זהותית המוגדר כ"אקספלורציה תוך-מסגרתית" שהינו בעל מאפיינים סגורים, לעומת מוסדות אקדמיים כללים (כגון אוניברסיטאות), בהם התפלגות סגנונות האקספלורציה הדתית הייתה רחבה יותר (כהן-מלייב, 2008). הישיבות הגבוהות נחשבות כמסגרת דתית בה בני הישיבות חשופים פחות לתרבות החילונית שהרי עיקר עיסוקם בלימודי קודש בלבד, ללא לימודי חול, למשך שנים רבות עד לגיוס הצבאי (ברוך, 2008). לכן ייתכן ובני הישיבות הגבוהות ינקטו בסגנון חקירה זהותית דתית בעל מאפיינים סגורים.

לאור השינויים המתרחשים בקרב המגזר הציוני דתי בכלל והמאפיינים של אוכלוסיית בני הישיבות הגבוהות לעבודת מחקר שלוש מטרות עיקריות. מטרתו הראשונה של המחקר הינה לבחון סוגיה תיאורטית בדבר תהליכי הבניית זהות-האני – מהם המאפיינים של תהליכי הבניית זהות

האני בקרב בני ישיבות גבוהות? מטרתו השנייה של המחקר הינה לערוך חקירה מעמיקה יותר של תהליכי הבניית הזהות הדתית של אוכלוסייה מיוחדת זו, ובתוך כך לבחון מהם המאפיינים של סגנונות האקספלורציה הדתית של קבוצה זו וכיצד הם קשורים להיבטים של מיטביות (wellbeing)? לבסוף, מטרתו השלישית של המחקר הייתה לבחון את הקשר שבין חקירת זהות-האני לחקירת הזהות הדתית בקרב נבדקי המחקר.

בהקשר למטרת המחקר הראשונה ההשערה הייתה כי בהתבסס על האקלים החינוכי חברתי הקיים בישיבות הגבוהות, בני הישיבות יאופיינו בפרופילי זהות-האני של בעלי סגירות מוקדמת עם מחויבות דתית גבוהה. השערה זו מתבססת על הספרות המתארת את האקלים החינוכי בישיבות הגבוהות כמקום עם מחויבות דתית גבוהה (הורוויץ, 1996). בהקשר למטרת המחקר השנייה ההשערה הייתה כי בהתבסס על כך שאוכלוסיית המחקר הנוכחי נמצאת במסגרת דתית יחסית סגורה, מרבית הנבדקים יהיו בעלי חקירה תוך מסגרתית. כהמשך לשאלות והשערות המחקר הראשונות הוחלט לבדוק האם קיים קשר בין תהליכי הבניית זהות האני לתהליך חקירת הזהות הדתית.

במחקר הנוכחי השתתפו 153 בני ישיבות גבוהות מחמש ישיבות שונות של הציבור הדתי לאומי. גיל המשתתפים הינו בין 19-23. טווח גילאים זה נבחר מתוך הנחה כי גיל זה הינו שלב בו בן הישיבה נמצא באמצע תהליכי החקירה והזהות הדתית שבישיבה. יש לציין כי בני הישיבות הגבוהות דוחים את גיוסם הצבאי עד לגיל מאוחר, כך שגיל הנבדקים לרוב הינו בשלב שלפני גיוסם.

בקרב הנבדקים הועברו ארבעה שאלונים שנועדו לבחון ארבעה משתנים: רמת דתיות, סגנונות חקירה דתית, מיטביות, ומימדים בגיבוש זהות-האני. הרקע הדתי של המשתתפים נבדק על ידי שאלון דתיות ופרטים דמוגרפיים בהתבסס על גרסתה של כהן-מלייב (2008). סגנון החקירה הדתית נבדק על ידי שאלון אשר גובש על ידי כהן-מלייב (2008), שאלון זה בנוי על פי תשעה תת-קטגוריות שהוגדרו לאקספלורציה. מיטביות נבדקה על ידי הגרסה העברית (כהן-מלייב, 2008) של שישה סולמות, בני 9 פריטים, של מיטביות (9-item Scales of Psychological Well-Being; Ryff, 1989). ואילו המימדים של גיבוש זהות-האני נבדקו על ידי הגרסה העברית (הר-מלך, תשע"א) של שאלון (DIDS; Luyckx et al., 2008) The Dimensions of Identity Development Scale.

ממצאי המחקר עולה כי בני הישיבה אופיינו כמחפשי זהות-האני. באופן יותר ממוקד נמצא כי בני הישיבות הגבוהות אופיינו כבעלי מחויבות והזדהות עם מחויבות נמוכה, ערעור נמוך,

וכבעלי חקירה לעומק גבוהה. כמו כן, נמצא כי בבדיקת פרופילי הבניית זהות-האני בקרב בני הישיבות הגבוהות הנבדקים אופיינו כבעלי פרופיל מורטוריום, המשקף אופי של חיפוש זהות. כל זאת על אף המחויבות הדתית הגבוהה הקיימת בקרב כלל בני הישיבה. יוצא אפוא כי למרות סגנון הישיבות הגבוהות המתבטא בסגירות יחסית מבחינת היחשפות לתכני לימוד וסגנון חיים אשר מעבר למקובל בישיבה, בני הישיבות הגבוהות נמצאים בתהליך של חיפוש זהות-האני ברמה גבוהה. כמו כן מהממצאים עולה כי תהליך הזהות הדתית בקרב בני הישיבות הגבוהות הינו תהליך זהות עם מאפיינים סגורים. באופן יותר ממוקד נמצא כי בקרב בני הישיבות הגבוהות הנבדקים הבחינו בין ארבעה דרכי התמודדות עם סוגיות דתיות וחקירה דתית: אקספלורציה תוך-מסגרתית, אקספלורציה רביזיוניסטית, אקספלורציה רדיקאלית, וחוסר באקספלורציה. כמו כן, נמצא שמרבית הנבדקים הינם בעלי חקירה תוך מסגרתית. כמו כן, השערנו כי ניתן יהיה להבדיל בין סגנונות חקירה המובילים לרמות מיטביות שונות הופרכה. בהקשר לשאלת המחקר השלישית לא נמצא קשר מובהק בין סגנונות החקירה הדתית לבין סטטוסי זהות-האני.

בעקבות הממצאים שעלו משלושת מטרות המחקר עולות שתי סוגיות עיקריות שעליהן יש לדון: הסוגיה הראשונה הינה סוגיה חינוכית ביסודה המבקשת לאפיין את תהליכי זהות-האני והזהות הדתית בקרב בני הישיבות הגבוהות אשר מתחנכים באקלים חינוכי ייחודי. הסוגיה השנייה הינה סוגיה תיאורטית ביסודה המבקשת לבחון את הקשר שבין תהליכי זהות של המימד הדתי (שהינו מימד ספציפי) לבין תהליכי זהות-האני אשר הינם כוללים יותר.

מהמחקר הנוכחי עולה, כי בהקשר של אפיון תהליכי זהות-האני בני הישיבות הגבוהות נמצא בניגוד למצופה, כי אוכלוסיית בני הישיבות הגבוהות נמצאים בתהליך של חיפוש וברור מעמיק בהקשר של בחירת המשך סגנון חייהם העתידי. ניתן לומר כי למרות המחויבות הדתית הגבוהה הקיימת בקרב אוכלוסייה זו, קיים תהליך משמעותי של חיפוש זהות-האני. הממצאים מראים כי בני הישיבה אופיינו כבעלי מחויבות והזדהות עם מחויבות נמוכה, ערעור נמוך וכבעלי חקירה לעומק וחקירה לרוחב גבוהה. בנוסף נמצא כי בניגוד למצופה המאפיין המרכזי של בני הישיבה הינו פרופיל מורטוריום, פרופיל המתאפיין בחיפוש זהות-האני. כלומר, בני הישיבות הגבוהות נמצאים בתהליך מעמיק של חיפוש זהות האני. בהקשר לתוצאות אלו נבקש לטעון כי תהליך חיפוש זהות האני הקיים בקרב בני הישיבות למרות המחויבות הדתית נובע ממספר גורמים: גיל הנבדקים – המשקף שלב של ברור של יציאה לחיים בוגרים, תתפיסה אידאולוגית חינוכית בנושא יציאה לעבודה לאחר שנות הלימוד בישיבה, והשפעות חברתיות של תהליכי יציאה לעבודה אשר תפסו תאוצה בשנים האחרונות (שפיגל, 2011).

כמו כן, ממצאי המחקר הנוכחי אודות אפיון תהליכי הזהות הדתית בקרב בני הישיבות הגבוהות מצביעים על סגירות בתהליך הזהות הדתית בקרב בני הישיבות הגבוהות. ניתן לטעון כי הסגירות בתהליך הזהות הדתית בקרב בני הישיבות הגבוהות נובע ממספר גורמים: השפעה חברתית תרבותית, תגמול חברתי, תהליך הבחירה בלימוד בישיבה גבוהה. ייתכן גם שהצורך בתהליך זהות המשלב מרכיב הרמוניה עם האישיות מאפשר לסגנון זהות סגור יותר נוח.

ממצאי המחקר עולה כי ישנו חוסר תלות בין תהליך החקירה הדתי לתהליך חקירת זהות-האני בקרב בני הישיבות הגבוהות. ייתכן וחוסר תלות זה קשור לשני גורמים עיקריים: שלב החיים בו נמצאים הנבדקים, גיל "הבגרות המתהווה", המתח שבין מחויבות דתית גבוהה להשתלבות בחיי מודרנה.